

336-337). ئەقەشى ئەوى چەندىن دياردكەت كورۇمانا شورەشا ئەردى گرنىگيا خۇ دەدەيات و ئىنگەھىدا ھەبوويه.

رەخنا ئىنگەھى يان ئىكولۇزى ئىك ژ مەيدانن رەخنا نوپە ل دوماهىيا سالنن ھەقتىيان ل چەرخى بىستى ل ئەورۇپا و ئەمىرىكا ب تايەت د ناف رەوشەنپىريا ئەنگولسەكسونىيا ئەمىرىكىدا و برىتانىا و دەزگەھىن ئەوى يىن ئەكادىمى و پەيمانگەھ و زانكويىن ئەوان مينا (ئورىگون، نىقادا، ھارقارد، ئۆكسفۇرد...) دىارپوويه (الجنابى، 2021: 27). ئىك ژ ئەوان تىۋرەن ئەدەبىيە ئەمىن پىشتى نويخوزايەتى د نافەرا سالنن (70-90) ژ چەرخى بىستى پەيدا بووين، ئەف جۇرى رەخنى گرنىگىي ب تىكىست و گوتارن ئەدەبى ل بەر رۇناھىيا تىۋرا ئىنگەھى ئىكولۇزى ددەت. كارى ئەوى لىنگەريانە ل ئىنگەھ و سروسىت و جە و ئەردى، ئانكو د شىئاندايە بىزىن ئەو ژيانا د ناف ئەدەب و ھونەرىدا ھەى. ئەف جۇرى رەخنى ھندەك نافىن دى زى بۇ دەھىنە بكارھىيان مينا (رەخنا كەسك، رەخنا زانستى ئىنگەھى، رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھىيارىزى، رەخنا ئىكولۇزى، شەرىئەتا ئىنگەھى) (الحمادى، 2011: 298).

"ولىام روكىرت" ئىكەم رەخنەگرە زارافى رەخنا ئىنگەھى د گوتارا خۇدا ئەوا ب نافۇنىشانى (ئەدەب و زانستى ئىنگەھى- ئەمموون د رەخنا ئىنگەھىدا) ل سالا (1978) بكارھىناى، ئەوزى بۇ ھندى بوو بۇ دياركرنا ئەوان پەيوەندىنن د نافەرا ئەدەب و ئىنگەھىدا ھەى. ل دويۇدا پەرتووكەك ب نافۇنىشانى "رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى" ل سالا 1994 بەلاڤكر (عوف، 2023: 465).

ھندەك زى ئەقى بزاڤا رەخەى بۇ (راشيل كارسون) و پەرتووكا ئەوى يا ب نافى (Silent Spring -بھارا بىدەنگ) ئەوا ل سالا (1962) بەلاڤكرى دزڤىن، كو ئاسۇپەكى بەرفرە بۇ قەكولېنن پراكىتىكى قەكر. ھاتنا ئەقى جۇرى رەخنى ژۇ پاستەكرنا كۆمەكا تىكەھان بوو ژ ئەوان زى دياركرنا ئەوى چەندى كو دەزگەھىن رەوشەنپىرى و پىشەبى ئەمىن ژلاپى رۇتۇفاڤە ھاتىيە بكارھىيان ئەوان ب تنى گرنكى ب باپەنن (رەگەز، سىكىس، چىن، مېژوو... ھند) ددا، بەلى دەركەفتنا رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى گرنكى ب سروسىت، ئىنگەھ و جى ھاتە دان، ئەوزى د چارچۇڤى رەخنا ئىكولۇزى يا ھەقچەرخدا (حمادى، 2020: 298). واتە "جرىچ" دېڭىز: ئەگەر ژەر پەرتووكا (بھارا بىدەنگ) يا (راشيل كارسون) نەبا چ بزاڤىن ئىنگەھى ھەروەسا رەخنا ئىنگەھى ھەبوونا خۇ نەدبوون (Garrard, 2014: 27).

1.2 پىناسەيىن رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى:

ژ لايى شىسەر و رەخنەگراشە چەندىن پىناسە بۇ رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى ھاتىنەكرن، بەلى پترى ئەوان بەحس ل گرېدانا ئەوى پەيوەندىيا د نافەرا ئەدەب و ئىنگەھىدا دكەن. ژ ئەوان پىناسەيان زى:

رەخنا ئىنگەھى بوويه بەشەك ژ رەخنا ئەدەبى يا ھەقچەرخ، ئەف رەخنە سەردەرىپى ل كەل ئەوان قەكولېنن رەوشەنپىرى يىن پەيوەندى ب ئىنگەھ، سروسىت، و ئەرد و ژيانقە ھەى د گوتارنن داھىنەرانەدا، ھەروەسا دىئنا شىسەران بەرامبەرى ئىنگەھى دكەت (الجنابى، 2021: 24).

د پىناسەيەكا دىدا ھاتىيە رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى ئەو رەخنەيە ئەوا ل بەر رۇناھىيا تىۋرەن ئىكولۇزى يىن جودا جودا گرنىگىي ب ئەوان تىكىست و گوتارن ئەدەبى و داھىنانى ددەت، كو مەرەم زى لىنگەريانە ل ئىنگەھى ئىنگەھ، سروسىت و ئەرد يان ژيانقە ب رىكا خواندن و شروڤەكرن و ھەقەركرنى د ناف كارى ئەدەبى و ھونەرىدا، ئارمانج زى دەستىبىشانكرنا دىن و بۇچوونن شىسەر و رەخنەگرانە دەربارى ئىنگەھى (حمادى، 2020: 44-45).

1. ئەرى رەخنەيە ئەدەبى يا ئىنگەھى جى خۇ د ناف ئەدەبىياتاندا كرىيە؟
2. ئەرى بەرھەمى ئەدەبى دىت بىتتە نافەندىگرەك بۇ گەھاندا دىتتەن مروفايهتى بۇ زارۇكى؟

3. ئەرى ل دويۇ ئەو خالىن جىرىجى دەستىبىشانكرىن، رەخنا ئىنگەھى د گوفارا سڤورەدا ب بەرفرەھى ئامازە پى ھاتىيە كرن؟

سئورى قەكولېن: قەكولېن مە دەدەبىياتاندايە، ھەروەسا سئورى جوغرافىي قەكولېن زمانى كوردىيە، گوفەرا بەھدىنپىيە، ژبەھندى ئوموئەيىن پراكىتىكى چىرۇكىن زارۇكان كو ژ گوفارا سڤورە (گوفارەكا بەھدىنپىيە بۇ زارۇكان دەھىتە شىسەن) (11) ھۇمار ھاتىيە وەرگرتن.

ئارمانجا قەكولېن: ئارمانج ژ ئەقى قەكولېن ئەو رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى د چىرۇكىن زارۇكاندا ل دويۇ تىۋرا (جرىچ جاراردى) بىتتە دياركرن، كا جىرىجى چەوا رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى دياركرىيە و ئەف رەخنە د چىرۇكىن زارۇكاندا چەوا ھاتىيە بكارھىيان.

رېنازا قەكولېن: ئەف قەكولېن ل دويۇ رېنازا (شىكارى نافەرۇك) ھاتىيە ئەنجامدان و بۇ دياركرنا ئەقى تىنگەھى مفا ژ تىۋرا (جرىچ جاراردى) ھاتىيە وەرگرتن.

گرنىگيا قەكولېن: گرنىگيا ئەقى قەكولېن د ئەوى چەندى دايە كو رەخنا ئىنگەھى ئىك ژ پىدقباتىن ئەقى سەردەمىيە، چونكى مرۇڤ و بوونەورەن دىتر د نافا ئەقى ئىنگەھىدا دىن. ئەف جۇرى رەخنى شىيايە خواندەكا نوى بدەتە بەرھەمىن ئەدەبى. ھەروەسا دياركرنا ئەوى ئەركن گرنىگى بى كو شىسەرىن چىرۇكىن زارۇكان ب سستونى خۇقە دكرن ژۇ ئەوى چەندى داكوھوشىيارى پاراستنا ئىنگەھى ل دەف زارۇكى پەيدا بكن.

پەيكەرى قەكولېن: قەكولېن ژ دوو پىشكان بىكەھىت، پىشكا ئىكى يا تايەتە ب لايەن تىۋرىقە كو ھەر ئىك ژ باپەنن (پەيدا بوونا رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى، پىناسەيىن رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى، پەيوەندى د نافەرا ئەدەب و ئىنگەھىدا) ب خۇقە دكرىت. پىشكا دووى بۇ لايەن پراكىتىكى ھاتىيە تەرخانكرن، پاشى ئەنجام ھاتىنە دياركرن و ل دويۇدا ژىدەر و ل دومايىيە قەكولېن ب بوختى ەردى و ئىنگىلىزى ب دومايى ھاتىيە.

1. رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى:

1.1 پەيدا بوونا رەخنا ئەدەبى يا ئىنگەھى:

دەركەفتنا زارافى رەخنا ئىنگەھى پىشتى پۇست مۇدىرنىزەمى، دەرنەنجامى بەلاڤبوونا ئەدەبىيات ئىنگەھى و پىشقە چوونا تىۋرا ئىكولۇزى و ژ داىكبوونا رىكخراوین ئىنگەھىيارىزى يىن جىبانى بوو، داخوزا يا ئەوان ئەو بۇ گرنكى ب ئىنگەھى بىتتە دان، ھەروەسا وىرانكرن و ژنافىرن بىتتە راگرتن، ژەر ئەقى چەندى پۇست مۇدىرنىزەم بۇ ئەگەرى بەلاڤبوونا ھوشىيارىيا ئىنگەھى.

(كىس بىرك 1993-1897) د گوتارا خۇدا يا بناقى (ھەلوپىست بەرامبەر مېژووڤى 1937) ئامازى ب زانستى ئىكولۇزىيى دكەت كو رۇناھى ئىخسىتىيە سەر گرنىگيا ئەوى پەيوەندىيا د نافەرا سروسىت و كەلتورىدا ھەى. ل دويۇدا ھۇمارەكا رەخنەكران ژەر ئەگەرىن جودا جودا قەكولېن ل سەر ئىنگەھى بەلاڤكرن (الجىبىلى، 2021: 189-194).

ھەروەسا ل سالا 1970 رۇمانا (ئورە الارض) ئەوا (جوزىف مىكرى) قەكولېنەك تىدا بەلاڤكرى ب نافۇنىشانى (كومىدىا مانى د ژياندا) ب رىكا ئەوى بۇ مە دياردكەت كو ئەدەبى شىيان ھەنە قەكولېن ل سەر زانستى بكەت (بويل و اخرون، 2023:

ئەدەبى زارۇكان زى بەشەكى فەنەقتىبايە ژېرۇسسېسا داھىنانا ئەدەبى ب گشتى و پەيوەندىيا ئەوى ب ژىنگەھىئە ب تايەت، ژەر ئەفى چەندى شىسەرىن ئەدەبى زارۇكان شىسېئىن خۇ تەرخانكرن ژۇ ھوشيارىيا ژىنگەھى ل دەف زارۇكى. ((سروشت و ژىنگە بە جوانى و رازاوەنى ئىلھامى ھەويى بەرھەمى شاعىران و نوسەران و بابەقى بە پىز و گرنگە، كە جىگای بايەخن دەورىكى گرنكىان لە پەرورەدە و گەشەى مندالدا ھەبە)) (صاح، احمد، 2021: 80). لەوا ئەو ھزر و رەفتارىن جوان ئەوين كۆ دىنە ئەگەرى پاراستنا ژىنگەھى د چىرۇكىن زارۇكاندا پتر كرنكى پى ھاتە دان. چونكى ((ئەدەب كە بەشىكە لە كەلتورى كۆمەلگا مندال پىنى كارىگەر دەبىت و كارىشى لىدەكات، چونكە مندال كارەكتەرىكى چالاكە، مندال بە ھۆكارە دەركىيەكان كارىگەر دەبىت، ئەدەبىش يەككە لەو ھۆكارانەى كارىگەرى گەورە بە ئاراستەى ئەرتى و نەرىنى لە سەر ژيانى مندال دادەبىت)) (صاح، احمد، 2021: 75). چىرۇكىن زارۇكان گرنكىيەكا مەزن يا ھەى د ئافاكرنا كەسايەتيا زارۇكىدا ژ گەلەك لایەناشە. چ كەس نەشیت گرنكىيا چىرۇكى د بنانا ئافاكرنا كەسايەتيا زارۇكىدا كىم بكتە، چىرۇك ئەفرۇ يا بوويە ئىك ژ ئامرازىن بەلافكرنا كەلتور و زانست و فەلسەفى. ھەروسا چىرۇك ئىكە ژ ئەوان ھونەرىن ئەدەبى پىن كارىگەرى ل سەر رەفتار و رەوشتى زارۇكى ھەين. چىرۇك نە ب تى ئالفاكە بۇ خۇشى وەرگرتن و مژىلكرنا زارۇكى ل دەمى خواندنى، بەلكو د نافەرۇكا خۇدا ھەلگەر چەندىن ئارمانجاھە، دبىت پەرورەدەبى، وەرگرتن پىزانىان، چاندنا بەلایان بىت ل دەف زارۇكى يان زى رىنكارنا ئەوان بىت (العبدالله، 2010: 110).

2. رەخنا ژىنگەھى د چىرۇكىن زارۇكاندا، ل دوپ تىورا جىج جاراردى:

دەربارى ئەف جۇرى رەختى جىج بەحسا ئەوى پەيوەندىيا د نافەرا مروف و ژىنگەھىدا ھەى دكەت وكا جفاك چەوا خۇ دگۇنجىنىت ل گەل سروشت و دەوروبەرى، داكو سىستەمى جفاكى ژناف نەجىت ھندەك رەفتار ژ لای جىجىشە ھاتىنە دياركن د پەرتووكا (The Oxford Handbook of Ecocriticism) دا دەربارى پاراستنا ژىنگەھى، رىزگرتن، بەرىسايەتى بەرامبەرى ژىنگەھى، گرنكى پىدان و زىان پىنەگەھاندن. ژ ئەوان خالىن ئەوى دياركرن:

1.1 شىوەنى بزافا ئەدەبى يا ژىنگەھى:

بزافا ژىنگەھى ب بزافەكا گرنك ل داھاقى دەھتە دانان، چونكى ھەتا نوكە رەخنا ژىنگەھى ھەزا ئەوى ل سەر خواندنا بىناقى مروفایەتییى بوويە، ئەم دشىن بزافا ژىنگەھى د ئەدەبىياتندا ب بزافا ژىنگەھى يا ئەدەبى ب ناف بەكىن، ئەف بزافا ئەدەبى بزافەكا ھزرىە ئارمانج زى ھوشياركرن و گرنكىدان و ھەفسەنگىيە د نافەرا مروف و سروشت و بوونەوەرىن دەوروبەرى ئەويدا.

ئەف بزافا ئەدەبى وەل مروفى دكەت بزانبىت كۆ سروشتى د پروسسېسا دروستكرنا كارىن ئەدەبىدا رۇلەكى گرنك و چالاك پى ھەى. د ئەفى تىنگەھىدا جىج چەند تىنگەھىن دى پىن سەرەكى بۇ ئەفى بزافى ددەتە دياركرن، ژ ئەوان زى:

1.2 پىسبوننا ژىنگەھى (Pollution):

پىسبون ئىك ژ ئەوان ژىدەرىن پەيدا بوونا ئارىشىن ب مەترسىيە د مېژوويا ژىنگەھىد، پىدقىيە ئەف ئارىشا پىسبونى ژ لاین مروفاشە بىتتە چارەسەركرن، چونكى ب مروفاشە گرئىدە، ئەف پىسبونە كارىتكرنى ل سەر ژيان و ساخاھمىيا مروفى دكەت. پىسبون ئىك ژ تىنگەھىن جىجىيە كۆ گەلەك گرنكى ژ لاین ئەويقە ب ئەفى

(جىج جارارد) دەربارى رەخنا ژىنگەھى دبىزىت: رەخنا ئەدەبى يا ژىنگەھى ئەو رەختە يە ئەوا فەكۆلىتى ل ئەوى پەيوەندىيا د نافەرا ئەدەب و ژىنگەھى فزىكىدا ھەى دكەت (4: Garrard, 2014)، ھەروسا ئەو دبىزىت رەخنا ئەدەبى يا ژىنگەھى دبىت ھارىكارىت د دەستىشانكرن و ئاشكەراكرن و چارەسەركرنا ئارىشىن ژىنگەھى ب شىوەيەكى بەررەھتر. گرمانا ئەوى چەندى دكەت كۆ ئەدەب بۇ دەستىشانكرنا ھزران د بەرھەمىن ئەدەبىدا د ژىنگەھى سروشتى و يا جفاكىدا گەشەدكەت و پىشكەقىت (السعيدة، 2023: 15-16).

(بۇرگس كۆتقىلىتى) دبىزىت: رەخنا ئەدەبى يا ژىنگەھى ئىك ژ ئەوان بەشىن رەختە يا ژىنگەھىيە يا كۆ تايەت فوكسا خۇ دئىختە سەر بنەمايىن رەوشەنېرى، زمان، ئەدەب و پەيوەندىيا ئەوان ب ژىنگەھىئە كۆ ھەلويسەكە رەختە گرانەيە پىيەكى ئەوى د ئەدەبىياتندا يە پى دى ل سەر ئەردىيە (برانش، 2007: 44).

فەكۆلەرى ئەمىرىكى (سكوت سىلفىك) ب ئەفى رەنگى رەخنا ئەدەبى يا ژىنگەھى ددەتە دياركرن و دبىزىت: فەكۆلىتى ل ئەوان كارىتكرنىن ژىنگەھى و ئەو پەيوەندىيا د نافەرا مروف و سروشتىدا ھەى د ناف ھەر تىكسەكەدا دكەت، ل گەل زاننا ئەوى چەندى كۆ يا د تىكسەكە ئەدەبىدا ھەى ھەر ژ دىتتا ئىكى ئەفە ديار دبىت كۆ د ژيانا مروفىدا نىنە (7: Slovic, 2008). واتە رەخنا ئەدەبى يا ژىنگەھى ئەو كۆ ب تى فەكۆلىتى ل ئەوان بەرھەمىن ھونەرى دكەت ئەوين مژارا رەوشتى مروفى د چاوانىيا سەرەدەرىكرنى ل گەل سروشتى د ئازرىن (حامد، كرم، 2023: 988).

ژتەفان پىناسەيىن مە ل سەرى ئامازە پىكرى بۇ مە ديار دبىت كۆ ئەدەبىياتى شىان ھەنە فەكۆلىتى ل سەر بابەتىن زانستى بكتە مينا ژىنگەھى. ھەروسا دياركرنا ئەو پەيوەندىيا د نافەرا مروف و ژىنگەھىدا ھەى و ب رىكا ئەف جۇرى رەختى ھوشيارىيى ل دەف تاكىن جفاكى پەيدا دكەت.

1.3 پەيوەندى د نافەرا ئەدەب و ژىنگەھىدا:

پەيوەندىيا د نافەرا ئەدەب و ژىنگەھىدا پەيوەندىيەكا كەفە، ئەفچاچ د ئەدەبى ئەوروىيى يان كوردىدا بىت، چونكى شىسەرى پەيوەندىيەكا بەردەوام و لاسايكەر ل گەل ژىنگەھى و دەوروبەرى خۇ يا ھەى، رەخنا ژىنگەھى ئەو جۇرى رەختىيە پى بەژداریيى د ھەر بزافەكىدا بكتە يا كاری ئەوى پاراستنا ژىنگەھى بىت (عوف، 2023: 467). ئەو پەيوەندىيا مروفى ب ژىنگەھىئە گرئدەت پەيوەندىيەكا ب ھىزە و يا بزەحمەت بىنە ژىكجوداكرن، چونكى فاكەتەرەكى گرنكە، ھەروسا كارىتكرن و كارىگەرى ژ لاین ژىدەر و ھۆكارىن ئەوى پىن سروشتى و رەوشەنېرى ل سەر ھەبە كۆ ئەفەزى دبىتە ئەگەرى رەنگەفادانا رەوشت و رەفتارىن ئەوى د جفاكىدا. پىشتى بورىنا دەمى ناكوكى كەفتە ئەفى پەيوەندىيى و بۇ ئەگەر ئارىشىن ژىنگەھى پەيدا بىن، ھەروسا سىستەمى ژىنگەھى زى بىتتە تىكدان، لەورا رەخنا ژىنگەھى ژۇ ھوشيارىيى ژ ئەوان ئارىشە و مەترسىان سەرھلدا ئەوژى ب رىكا ئەدەبىياتان (عسى، 2024: 55).

ئەدەب دبىتە ئەو پىر يا كۆ ب رىكا ئەوى پەيوەندىيا د نافەرا مروف و ژىنگەھىدا دكەھىتە جىبانى، لەوا د شىسېنا ھەر بەرھەمەكىدا شىسەر پەنايى بۇ دەوروبەرى خۇ كۆ ژىنگەھى تىدا دزىت دبەت و ل گەل خەيال يان ئەوان ھزرىن كۆ مەرم پى ھەى بگەھىنىت تىكەل دكەت و بەرھەمەكى كۆ ب رەنگەكى سەرخ پاكىش پىشكىش دكەت. پاستى ئەو مروف بىيى ئەو ئەردى دجىنىت يان ئەو دەربا پىن گەشتا تىدا دكەت نەشیت فەكۆلىنا ل سەر مروفان بكتە، چونكى ژىنگەھى باندورا ھەرە مەزن ل سەر پىكھاتا كرىار و خوارنا مروفى يا ھەى (اسكندر، 1936: 8).

سروشتى، ئەفە ھەمى و چەندىن دياردەپىن دىتەر دىنە ئەگەر كۆ كارەسات ل سەر ئەردى رويىدەن. د چىرۇكا (دارستانا بىدەنگ) دا بەحس ل ئەفنى دياردەپىن ھاتىپە كرن، ئەف چىرۇكە بەحسا دوو زارۇكان دكەت ب نائفى ئارى و ئاريا، ئەمۇ دچنە دارستانەكى ل وىرى زەرفەكى مەزن پى نايلوفى پى تى بەرمايىكىن سەيرانىيان ل وىرى دىپىن ل ئەوى دەى گەلەك تۆرە دىن، لەوا دىقچوونى بۇ دكەن كا كى ئەمۇ زەرف ل وىرى ھىلاپە.

رۇزەكى دوو زارۇك ب نائفى ئارى و ئاريا دچنە داستانەكا بىدەنگ و ژ نىشكەكىفە ئاريا زەرفەكى مەزن پى نايلوفى دىپىنت و گازى ئارى دكەت...

زەرفى گەلەك تىشت پىن دانافدا، وەكى:

پرتىن شەكروكان، نايلۇن، نان، پىتات، برىخ، چەندىن بەرمايىكىن دىتەر پىن خوارى

ھەردوك گەلەك توورە بوون

(سئورە، 2023، ھىمار 283: 6)

ل دوماھىپى ئەوان كەس نەدىت، دونيا بۇ شەف و قەستا ماللىن خۇ كرن بىراردان سىپىدى زوى چىنە ئەوى جھى فە. ئارى و ئارياى رۇزا دوپىدا دەست ب لىنگەريانى كرن دا بىزان كا كى ئەمۇ زەرف ل وىرى ھىلاپە، ھەروەسا دا بىزان كى ئەف كىرارا نەجوان بەرامبەرى ژىنگەھى ئەنجامداپە و ژىنگەھ پىسكرىپە.

ل رۇزا پاشتر ل سىپىدى زوى رابوون و تىشتا خۇ خوار و دەرەكتەن و چوونە د نائ دارستانا بىدەنگدا

و گەلەك چوون ... دوو مرۇف دىتەر ئەك و زەلامەك پىن خوارى دىخۇن و زەرفىن خۇ دەقائىز ئەردى...

! ئارى و ئارياى پىنگە كۆتە وان: مە دىت ھەمە گىلىش دەقائىزە ئەردى ل نائ دارستانى! ... و كوتى ئەف كارى ھوین دكەن ئەپى جوانە دەى ھوین سەلكىن گىلىشى نەپىن دقۇت ھوین گىلىشى خۇ دكەل خۇ بىن مال، ئەف كارە گەلەك كى مەترسىدارە ل سەر ژىنگەھى... ئەف كارە دى بىتە مەترسى ل سەر ژيانا كىانەمران و دىپت ئەمۇ ھزر بەكن خوارە و بىخون و زىان بەگەھىتە وان

(ھەمان ژىدەر: 6-7)

ئەف چىرۇكا ل سەرى ھەسفا ئەوى چەندى دكەت كا كارەساتىن ژىنگەھى چەوا دروست دىن و ژىنگەھ چەوا دەپتە پىسكرن، ئەفنى چىرۇكى داپە دياركرن كۆ ژ ئەگەرى ئەمۇ بەرمايىكىن دىپىنە ل وىرى و كەف بن دىنە ئەگەرى مەترسىپى ل سەر ژيانا كىانەمەران، ئەفە ھەمى ژى ئەگەرى خەمسارىيا مرۇقائە بەرامبەرى ژىنگەھى و دىپتە ئەگەرى بەداپوونا كارەساتان، لەوا ئەف زارۇكە ددەنە دياركرن بەرز راگرتنا پاقزىيا ژىنگەھى دىنە ئەگەرى ئەوى چەندى كارەساتىن ژىنگەھى كىم بىن.

دارستانا بىدەنگ

رۇدەك مۇزى

رۇدەك دو زارۇك ب نائفى ئارى و ئاريا دچنە داستانەكا بىدەنگ و ژ نىشكەكىفە ئاريا زەرفەكى مەزن پى نايلوفى دىپىنت و گازى ئارى دكەت... پرتىن شەكروكان، نايلۇن، نان، پىتات، برىخ، چەندىن بەرمايىكىن دىتەر پىن خوارى، ھەردوك گەلەك توورە بوون و كوت، ئەفە كى وەكرىپە؟ نائىت گەلەك بەرمايىكىن خۇ پىھاقىزە قان دەمەران دقۇت پىھاقىزە داناف سەتتىن كىلىش دا... وان دقفا بىزان كا كى

وئىنەپىن ژمارە (3) كارەسات، چىرۇكا (دارستانا بىدەنگ)

دارى كوتى، وەرە ياريا ل گەل من بكة ئەزى بناسالئە چووم، من دقۇت بناف دەرياپىن فە پىم فەھەسىنم ئەرى تو دىشى گەمىكەن بىدەپە من؟ دارى كوت گەمىكەن ژ قەدا من چىكە

پاشى دكارى خۇ دوپر بۇ نائ دەرياپىن بەردەى و زەرفى خۇ وەرەرى

ئىنا زەلامى قەدا دارى بۇ چىكرنا گەمىپى بىرى

و خۇ ب دەرياپىن دا بەردا و بۇ ماومەكەن درىژ ديار نەما

(سئورە، 2010، ھىمار 131: 11)

پىشتى ئەفان رويدانان دارا سىتقى ما پى تا و بەلك و فىتقى و گەلەك خۇ ل ئەوى زەلامى گرت، بەلى نەھات و چ نەما دا دار ھىشك بىت، بەلى پىشتى دەمەكەن درىژ زەلام زەرفى و ئەمۇ دارا ھىشك دىت و زەلامى پىشت لى قوس بىبو و بىرارتى ب سەردا ھاتبوو، دارى كوتە زەلامى من چ نىنە بىدەمە تە ب تى ئەز دارەكا ھىشك و يا ل ھىشىيا مرفى:

يا راستى بىت ئەز نەشىم چ بىدەمە تە ئەمۇ تىشتى ب تى من ماى

رەپىت من پىن مەرىنە دارى ب كرىفە كوت

(من نوکە گەلەك نەقۇت، بەس جھەكەن لى فەھەسىنم،

پىشتى ئەفان ھەمى

ساللا ئەز گەلەكەن ۋەستىيام)... زەلام رويىشتە خار و

گەلەك كەپنا دارى ھات و كرىژى و رۇدەك باراندن

(ھەمان ژىدەر: 10)

د ئەفنى چىرۇكىدا دياردەپت كۆ دقۇت زارۇك بىزانىت نائىت بەردەوام ئەف كارە بەرامبەرى ژىنگەھى بىنەكەن، ۋەكۇ ئەفنى زارۇك ل دەمى دار بۇ بەرژەندىپىن خۇ بكارەھىناى، ل دەمى فىتقى ژىكرى و تاپىن ئەوى بىن و بىن چاقىدىرىيا ئەوى بكەت و ئاف بەدەت يان بىنى بىزانىت دار دى ھىشك بىت. ئەف چەندە گەلەك زىانان دگەھىنەپتە ژىنگەھى و دىپتە ئەگەرى ژاناقچوون و كىمبوونا دارستان، لەوا بىدقىپە ژىنگەھى خۇ ب پارىزىن. ھەروەسا چىرۇك ۋەسا ددەتە دياركرن كۆ دار ۋەكۇ ھەقلاپە ل گەل زارۇكى، لەورا دقۇت چاقىدىرىيا ئەوى بكەت و ب پارىزىت.

وئىنەپىن ژمارە (2) بكارەھىنا دارستانان، چىرۇكا (كۆرك و دارا سىتقى)

1. 4 كارەسات (Apocalypse):

كارەسات نىجىرەكا رويدانانە دىنە ئەگەرى تىكدا نا ژيانى و تىشتى دەمورۋەرى ئەوى، ئەفچا چ مرۇف يان بوونەمەرىن دىتەر بن، ئەفچا چ ژ ئەگەرى رويدانىن سروشتى يان مرۇقان بىن و دىنە ئەگەرى زىانگەھاندىن بۇ مرۇف و بوونەمەرىن دىتەر. ئانكو كادانەكى سروشتىپە ئەوزى ھەندەك گوھۇرىن ب سەر ژىنگەھىدا دەپىن، ژ ئەگەرى گوھۇرىن بىن كەش و ھەواى و تىكچوونا بايۇلۇزى و ئىكوسىستەم و زىدەبوونا دياردىن

جفاکیدا. ههروهسا جریج د ئیک ژ تیگه هین خۇدا دهر باره ی ژینگه هنی وه کو بزافه کا ژینگه هنی دیژیوت: تیگه هشتنا ژینگه هنی و هه می هزرین مروفایه تی و گرنکیدان ب ژینگه هنی ب خوڤه دکرت. (السعیده، 2023: 17).

ئەف پەپوئەندیە ب دوو ریکان دەیتە ئەنجامدا: ژ لایه کیڤه، مروف کاریکەر دیبت ب ژینگه هنی و ژ لایه کی دیڤه، مروفی شیان یین ههین ژینگه هنی بگوهوریت. ئەف پەپوئەندیە دوو لایه نی وهکی مال و ئاکنجین ئەویه، ئەگەر مال یا پاقت بیت و باش ههیتە پاراستن، ئەو کەسین لی دژین ژی دئ د ئارام بن و ههست یی کەن فی ل مال (السعیده، 2023: 55).

2. 1 پشتهبەستنا مروفان ل سەر ژینگه هنی:

ژینگه وه و ئەو کاریکەریین ب سەر ژینگه هنیدا دهین کاریکەریین ل سەر مروفان دکەن، چونکی مروف بوئوئوهره کی بایلوژییه و به شه که ژ سیستەمی ئیکولوژی، لهورا بۇ مانا خۇ پشتهبەستنی ل سەر ژینگه هنی دکەت، چونکی مروف پیدفی ب ههوایه کی پاقت، خوارن و ڤهخوارن و جھی ڤهحهویانی هه به.

پیدفیا مروفان ب داهاقی سروشتی:

داهاقی سروشتی ئەوه هەر تنشتی مروف پیدفی دپیتی ژ سروشتی، کو پیدفییین مروفی دابین بکەت چ گیانه وەر، رووهک، پەترۆل ... هتد بن، واته مروف پیدفی ب داهاقین سروشتی هه به، بهلی هندەک مروف ژبلی بهرژوهه نندیین خۇ چ گرنکییی پینادەن. بکارهینان ئیک ژ ئەفان داهاقان کارتیکرنی ل یین دی ژی دکەت.

چیرۆکا (ئەڤه ب تنی گولەکه) به حس ل کارتیکرنا هندەک کاران ل سەر داهاقین سروشتی دکەت. ئەف چیرۆکه به حسا دارستانه کی دکەت کو کومه کا گیانه وهران لی دژین، وهکی: شیر، رویشی، کینفریشک... هتد، ههروهسا دارستان یا پر بوو ژ گولین جوان و رەنگاو رەنگ و مینشین هنگفینی ژی قهستا گولان دکرن دا هنگفینی بهرهم بهین.

هه می گیانه وەر ژ خانیکین خۇ دەرکەفتن و داکو خوشی ب روژه کا نوی

بهن گولین رەنگاو رەنگ ڤه بوون...

ل سپندههیا زوی هه می مینشین هنگفینی دەرکەفتن،

ل سەر شیراڤا گولان خرفه بوون، داکو هنگفینی خوش بهرهم بینن

روژه کی گیانه وەر ئاماده بوو داکو هنگفینی خۇ بهن،

هه می دلکران بوون چونکی چ هنگفین نه دیت،

گوتن: بوچی هنگفین نینه؟

(سئوره، 2023، هژمار 279: 4)

پشتی گیانه وەر چووین داکو هنگفینی بۇ خۇ بهن، بهلی ئەوانه هنگفین نه دیت و ئەو دل گران بوون، ل ڤیری مینشا هنگفینی ب دل گرانڤه پرسیار دکەت، بوچی گول ل دارستانی بهرزه بوئیه؟ و دپته گەنگه شه د ناقهرا گیانه وهراندا کا ئەگه ری نه مانا گولان چیه، بهلی پشتی چهنده کی بۇ ئەوان دیار دیبت هندەک گیانه وەر گولان ژڤه دکەن بیی بزانی زانیین ئەوی چنه یان ههست ب بهر پرسیایه تیین بکەن بهرامبه ری ژینگه هنی. ئەوان هزر دکر ب تنی گولەکه دئ ژڤه کەن و زیان ناگه هیتە سامانین سروشتی، لهورا پاشایی دارستانی بریاردا ئیدی نایبت کەس گولان بکەت دا مینشین هنگفینی هنگفینی بهرهم بینن و گیانه وهرین دی هه می بخۆن.

مینشا هنگفینی گوتە وانا کا بوچی گول ل دارستانی بهرزه بوون پیدفی ب شیراڤا

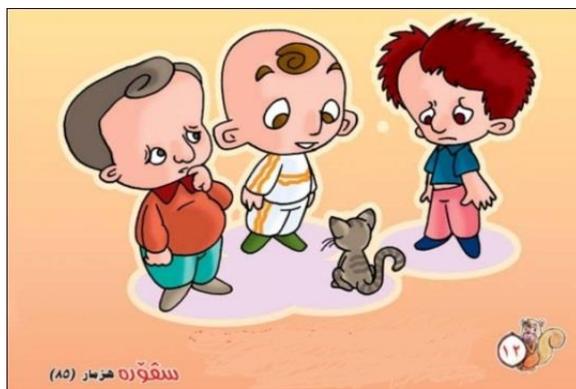
گولایه داکو بشین هنگفینی بخۆن... دانوستاندنه کا درپژ کەفته دناقهرا گیانه وهراندا

... روژه کی سه می کیشیشک دیت، یی گولوکا جوان دکەت ... کیشیشکی یی کره

دلوی تیگه هاند کو گلهک مفا ژ کیتکا دهیتە دپتن ب تاییهت دناف مالی دا و هه ر جھی لی بت ئەو دوژمتی
مشکا و هه می کیزک و گیاندرین ب زیانه... وهک ئەرک ل سەر مروفی پیدفی
گیاندرین گه می و مفادار ئازا کەت و
چ زیانا نهگه هیتە وان.

(هه مان ژیدەر و لایەر)

چیرۆکا دلوی و هه فالین ئەوی وهسا دایه دیارکرن کو نایبت مروف زیانی بگه هینته گیانه وهران، چونکی هه بوونا ئەوان ب تاییهت گیانه وهرین کە می مفای دگه هینته مروفی. ههروهسا دڤیت مروف چاڤدیرییا ئەوان بکەت و بزانی کو بهر دموام مروف و گیانه وەر د ناف ئەڤی ژینگه هنیدا دژین چ جارن ژیک ناھنه ڤهقه تاندن، لهورا پاراستنا گیانه وهران ئەرک ل سەر مروفی، واته پاراستنا ئەوان پاراستنا ئەوی ژینگه هنی یا مروف تیدا دژین.

وینەنی ژماره (5) پاراستنا گیانه وهران، چیرۆکا (دلو و هه فالی خۇ)

2. پەپوئەندی د ناقهرا مروف و ژینگه هنیدا:

ژ لاین ئیکۆسه تریکیڤه مروف نه ب تنی بوئوئوهره کی جفاکیه، به لکو بوئوئوهره کی بایلوژی و ئیکولوژییه. ڤهقه تیانا ئەوی ژ ژینگه هنی و دهورو به ری ئەوی کاره کی ب زهحه ته، واته ژینگه هنی ئەو ججه ئەوی ئەم تیدا دژین. پارستن و پاقت راکرتنا ئەوی بۇ جیهانه کا ساخه م و ئارام و نهوه یین داهاقی ئەرکه، ههروهسا پاراستنا ژینگه هنی نه ب تنی بهر پرسیایه تییا تاکیه، به لکو یا هه می تاکین جفاکه. (جوانیا پەپوئەندییا د ناقهرا مروف و ژینگه هنیدا ژ ئەوان بهاین سه ره کیین هه ڤسه نکیتیه، جوانی و هه ماهه نگی شتیوه به که ژ شتیوه یین هه ڤسوزی بی ل گه ل ژینگه هنی د رهخنا ئەدهی یا ژینگه هنیدا) (السعیده، 2023: 21).

هه تا هوشیاریا بهرامبه ری ئەڤی بهر پرسیایه تیین هه بیت دڤیت پرکه هه بیت ئەوی بوشاییا د ناقهرا مروف و ژینگه هنیدا هه می پرکەت، ئەوژی ئەده بیاته کو دڤیت بیته ئەو پره ئەوژی ب ریکا وینه کرن و سالۆخدانا ئەوان مه ترسیین ژینگه هنی ب شتیوه کی هویر دا هوشیاریا پاراستنا ژینگه هنی ل دهڤ هه می مروفان پهیدا بیبت. ژینگه هنی د دارستانا هزر و ویزدانا مروفیدا کاریکه ری یا هه می، ب تاییهت ئەگه ر ژ کارئ ئەوی یی جوگرافی دهریکه ڤیت و بهیته گوهورین بۇ کاره کی مه عریفی و کهلتووری و داھینه رانه (عبدالغفار، 2017: 3). هه ر دهر باره ی ئەڤی پەپوئەندیی جریج دیژیوت: رهخنا ژینگه هنی دڤیت ئەوان هه می ریکارین تاییهت ئاشکهرا بکەت ل سەر چه واییا هه ر کاره کی ئەدهی بهیته ییشکیشکرن ژبو ئەوی پەپوئەندییا د ناقهرا مروف و ژینگه هنیدا هه می د

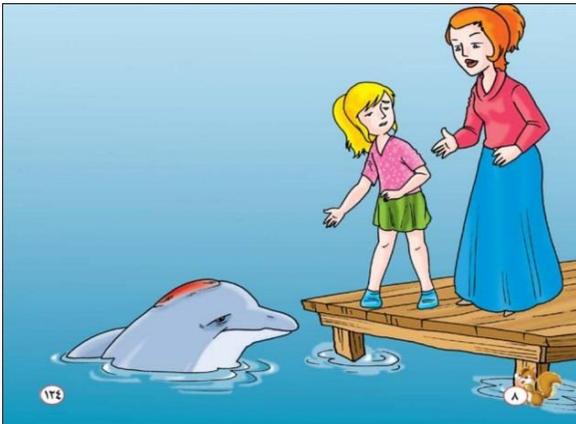
چاڭنى وئى ل بەلمەكە مەزن گرانبەھا بوو، ... ئوووو، نە، ئەف بەلمە گەلەك بەلز دچىت.گەمىقان نەشىت دولقۇنى بىنىت. ... ھووو، ھووو، راوہستە! لى گازىكرنا وئى يا درەنگ بوو، بەلمە ب دولقۇنى كەفت و دولقۇن ۋىقەتر ھافىت.. سىنەم گەلەك توره بوو، وئى و باپىرى خۇ دولقۇن ھەلگرت و ئىنا ناف پشكا ئازاد ل ئىزىك مالا خۇ...

سىنەم خان ب غار چوو دمال قە گوہ لى بوو بائى وئى دگوت :
تە دقۇت دوو سەد ھزار دولاران ئۇ نەخوشخانى و ئى مالى بدەبە من؟

- بەلى من دقۇت ھوتبەكە مەزن ل جھى وان ئافاكەم...
- ناپىت كارل فىلىند فى خانى بىرپىت، ئەف خانىبە مالا مەبە

(سئورە، 2009، ھىزار 124: 8-9)

پەياما ئەفنى چىرۇكا ل سەرى وەسا دىاردكەت كۇ ناپىت جھىن ئىزىك دەريايى و سروسىتى ھوسا جوان بىنە جھىن وەسا ھندەك كەس بۇ مەرەمىن خۇ يىن تاكەكەسى بكاربەن، ئەوژى خرابكرنا نەخوشخانى و مالا ئەوان بوو دا كۇل جھى ئەوان ھوتبەك لى بېتتە ئافاكرن، لەورا پىدقۇبە ل سە ر مرۇقى ئۇ پاراستنا ئىنگەھى ھزر د ئىنگەھا دەوروبەرى خۇدا زى بكتە و نە ب تى مرۇف بۇ بەرژەوھندىيىن خۇ ئىنگەھى بكاربەنپىت.

ۋىنەن ژمارە (7) دەستكارىيا مرۇقان ل سەر ئىنگەھى، چىرۇكا (دولقۇن و سىنەم خان)

خۇ گونجاندىن ل گەل ئىنگەھى:

خۇ گونجاندىن ل گەل ئىنگەھى ئىك ژ ئەوان شىيانىن گرنىگە يىن مرۇقان ھەين داكۇ ل گەل ئىنگەھى بكونجىت، واتە مرۇف دشىت گۇھۇرىنان بكتە و ئۇ مان و داينىكرنا پىدقۇبىن خۇ، خۇ ل گەل بارودوخىن جودا جودا يىن ئىنگەھى بكونجىت. بۇ ئوونە د چىرۇكا (نازى يا ھىزمەند)دا بەحس ل ئەفنى شىيانى ب ئەفنى رەنگى خولرى ھاتىبە كرن.

رۇژا بېنقەدانا نازى بوو، كۇمەك ھەفالان ھاتنە دەف نازى و پىنكە يارىكرن، پشقى يارى ب دومايىك ھاتى و ھەقالىن ئەوى خاترا خۇ زى خواستى ئەوى برىاردا ژورا خۇ پاقتر بكتە.

نازى د ژورا خۇفە دخەوگا خوش دا دۇيا و ل ھىشيا رۇژەكا نوو بوو بەھلىت واو ئەفرۇ بېنقەدانا مەنە و نەچوومە قوتابجائى... ئەم ئەفرۇ چەند دلتوشىن ھەقالىن من مېھنائىن منن و ئەم يىن بچۇ يارىان دۇژا من قە دكەين ... نوكە مېھنائىن من چوون دەم ھات ژورا خۇ پاقتر و جوان لىكېدەم

(سئورە، 2023، ھىزار 273: 4)

كەنى وگوت گولەكە بىتنى يە چ زىيانى ناگەھىنىت... پشقى بورىنا سى رۇژان رويشەك ھات گول ئىشەكرن ... رويش زى گوت گولوك بىتنى يە چ زىيانى ناكەت پاشايىن دارستانى ھەمى گازىكرن بۇ كۇمبەكە بەلز، راگەھان و كرە برىار كۇ ناپىت كەس گولا ئىشەكە... پشقى ماوەكى درىژ گول پشكفتن و دارستان ب گولا ھاتە خەملاندن... مېشىن ھنگىقىنى زى دەست ب چىكرنا ھنگىقىنى خوش كر

(ھەمان ئىدەر: 5)

ئەف چىرۇكا ل سەرى وەسا ددەتە دىاركرن كۇ ژ نافرنا ئەفان داھاتىن سروسىتى دى كارتىكرنى ل سروسىتى دى زى كەت و نە ب تى دى زەرە و زىيانى ل ئىك تىشت كەت، بەلكو دى ل دەوروبەرىن خۇ زى كەت. ھەروەسا ددەتە دىاركرن كۇ پىدقۇبە داھاتىن سروسىتى بېتتە پاراستن و نە ھەر ئىك ژ لاپىن خۇ قە بىتەگەر بكاربەنپىت، بەلكو ل دويىف پىدقۇبىتىن بېتتە بكاربەنپىت دا زىان نەگەھىتە دەوروبەرى و ئىنگەھى زى بېتتە پاراستن.

ۋىنەن ژمارە (6) پىدقۇبىيا مرۇقان ب داھاتى سروسىتى، چىرۇكا (ئەفە ب تى گۇلەكە)

دەستكارىيا مرۇقان ل سەر ئىنگەھى:

ۋەكى مە بەرى نوكە ئامازە پىكرى پەيوەندىبەكە موم د نافرە مرۇف و ئىنگەھىدا يا ھەمى، لەورا ھەر كرىارەكە مرۇف بەرامبەرى ئىنگەھى بكتە دى كارتىكرنى لى كەت و ھەروەسا دى كارتىكرنى ل ژيانا مرۇقى ب خۇزى كەت، ئەمغا ئەف كارىگەرىبە چ ئەرىنى بىت يان نەرىنى بىت. مرۇف دەستكارىيىن ل ئىنگەھى دكەت بۇ ئەوى چەندى دا پىدقۇبىن خۇ داينىبكتە. بۇ ئوونە جھى كشتوكالى بۇ جھىن ئافاھىيان بكاربەنپىت، ئەفە دىبەتە ئەگەرى گۇھۇرىنا ئىنگەھى. مەرەم ژ ئەفنى دەستكارىيىن ئۇ باشترنا پاشەرۇژا مرۇقىبە (السعيدة، 2023: 61).

بۇ ئوونە د چىرۇكا (دولقۇن و سىنەم خان)ندا سىنەم خان ل گەل دەيك و باب و باپىرى خۇ دۇيا، سىنەمى گەلەك ھەز ژ خانىيىن خۇ دكر و ھندەك رۇژا ئەو و باپىرى خۇ ب بەلمە پىنكە دەردكەقتن... رۇژەكى ئەوى بەلمەكە مەزن و يا گرانبە دىت، ئەف بەلمە بەلز د ناف دەريايىندا دچوو بىيى ناگەھ ژ دولقۇنى ھەبىت، ھندى سىنەمى گازىكرى، بەلى يا ژ خۇ بوو، ئەوى بەلمە دولقۇن ھافىت و برىنداركر ئەوى و باپىرى خۇ دولقۇن ھەلگرت و ئىنا ئىزىك مالا خۇ. بەلى ئەوى نەدزافى ئەو بەلمە يا ئىكىن ئەمركىبە يى ھاتى دا نەخوشخانى و مالا ئەوان ژ بائى ئەوى بىرپىت و ل جھى ئەوان ھوتبەكە ئافاىبكتە.

هەقالىنيا قىنايى دگەل گۆلى

ۋېنەيى ژمارە (9) دلسوزى ل گەل ژىنگەھى

1.3 دلسوزى ل گەل ژىنگەھى:

ژىنگەھ ئەم مالاھە يا كۆ مرۇف و ھەمى بوونەۋەرىن دى د ئاڧدا دژىن، واتە مالا ھەمى بوونەۋەرانە، لەوا ھەتاكۆ ژىنگەھ خۆ ب پارىزىن دڧىت ب دلۇقانى سەرەدەرپى ل گەل ژىنگەھ خۆ بگەين. د چېرۇكا (ھەقالىنيا قىنايى دگەل گۆلى) دا تامازە ب ئەڧى خالى ھاتىبە كرن. رۇڧەكى زارۇكەك ل گەل خىزانا خۆ قەستا ئاڧا سروسىتى دگەن، قىنا گۆلەكى دىيىت و كۆ يا خەمگىنە و بەرەڧ ئەۋىقە دڧىت و دېڧزىق تۆ بوچى يا خەمگىنى و كا تە چ ئارىشە ھەپە.

قىنا زارۇكەك جان و پاڧز و گۆھدار بوو، ...

رۇڧەكى ژ رۇژان دگەل مالباتا خۆ قەستا دناڧ سروسىتى دا كر

و ژ نىشكەكىڧە گۆلەكا موور دىت يا بتنى بوو،

قىنا ب نك گۆلى ڧە چوو دىت ئەم گۆلا موور گەلەك يا خەمگىنە و

سەرى خۆ ئى چەماندى و يا نال نالى دگەت... تە خىرە تو يا خەمگىن و

تە چ ئارىشە ھەپە!؟

(سئورە، 2023، ھۆمار 275: 7)

پشتى ئەۋى پرىسارى گۆلى كۆتى سەيرانى دھىن گۆلان ژى دگەن و گۆلى دھافىنە د ناڧ ئەڧى ژىنگەھىدا، لەوا ئەز ب تى مام. پشتى ھەقالىن گۆلى ژىكرى دەوروبەرى ئەۋى ئەم جوانى و رەۋشا بەرى نەما. ئىنا قىنايى ب ھارىكارىيا بائى خۆ دڧىيا ھارىكارىيا گۆلى بگەت، ئەۋى ل سەر پۇستەركى شىسېن داكۆ خەلك ژىنگەھى بپارىزن.

كچا جان تە خىرە تە ژى دڧىت من ژ ئەردى بىننە دەرڧە و خەمەل و جوانىا من

ژ ناڧ بېە!

قىنايى كۆت نەخىر گۆلا جان ئەز دى بە ھەڧالا تە... كۆلى كۆتى

ھەر سەيرانىەكى قەستا قىرى دكر ھندەك ھەڧالى من ژ ئەردى ئىنان دەرڧە و ئەز

ھىلام بتنى...

بائى وئى كۆتى قىنا من چارەك يا ھەمى، دى ھارىكارىيا من كەمى، قىنايى كۆتى بلا

باپە...

پوستەرەك چىكر و شىسا ژىنگەھى بپارىزن، پاشى قىنايى و بائى خۆ ھندەك

شتلن گۆلا ئىنان و

ل دەوروبەرى گۆلا موور چاندن.

(ھەمان ژىدەر و لاپەر)

ئەڧ دياردا ژىكرنا گۆلان و ھافىننا گۆلىنى د ناڧا سروسىتىدا دياردەكا بەرەڧەلاڧە د ناڧ سەيرانىندا، ب رىكا ئەڧى چېرۇكى شىسەرى قىنايە خەلكى ھوشيارىكەن ل سەر پاڧز راکرتا ژىنگەھى و ھەژىكرن و دلۇقانى بى برى ل گەل ژىنگەھى ديارىكەت. ئەۋى

د ئەڧى چېرۇكىدا نازى قىنا بۇ زارۇكان ديارىكەت كۆ مە شىبانىن ھەم ئەم ژىنگەھى خۆ ل دوڧى پىنڧىن خۆ ب سەرۋەر بگەين داكۆ خۆ بگۆنچىن ل گەل ئەۋى ژىنگەھى ئەم تىدا دژىن. پشتى ژۇرا خۆ ب دوماھىك ئىناي قىنايە خۆ ژ گۆلىنى خلاس بگەت دا ئەم ژىنگەھى ئەم تىدا دژىت يا پاڧز بىت، بەلى ل گەل ئەڧى چەندى نەڧىيا بدانىتە ل بەر دەرگەھى، چونكى دترسىا پشىك ژ دەرڧە پىس بگەن و گۆلىنى ب كەڧىنە وارا، ھەرۋەسا ھزرا سوتنى ژى كر، بەلى ژەر بىننا نەخۆش و داكۆ ھەۋا ئىنگەھى پىس نەبىت و بېننن نەخۆش بەلاڧ نەين، ھەرۋەسا ژەر نەخۆشىيا ئەم گۆلىنى نەسوت، كۆت دى ترومىيلا گۆلىنى ھىت ئەڧى گۆلىنى راکەت. واتە ئەگەر ترومىيلا گۆلىنى نەھاتبا دا كارتىكرى ل سەر ژيان و ژىنگەھى ئەم تىدا دژىت كەت.

بەلى ئەز چ ل بەرمايكن گۆلىنى بگەم... ترسم بدانم ژ دەرڧە مال پشىك و

مشك بگەڧى كۆلان پىس بگەن...

ئەم گۆلىنى ب سۆزىن و ھوسا دى ژى قورتال بىن...

كچا من يا جان ل وى دەمى ئەم بىننا نەخۆش دى ب سەر خەلكى دا چىت و

گەلەك يا خرابە... ترومىيلا گۆلىنى ھات ھوسا ئەم قورتال بوين...

ھوسا مال و ژىنگەھى مە ژى دى جان و پاڧز مېنىت

(ھەمان ژىدەر: 5)

د ئەڧى سەرەدەمىدا ژ ئەنجامى زانست و تەكنۆلۇژىيا سەردەم شىتوازى خۆ گۆنچاندنا مرۇڧى ژى ل گەل ژىنگەھى گۆھۆرپىن ب سەردا ھاتىبە. تەكنۆلۇژىيا تۆكە ل بەر دەست پتھارىكارىيا بوپە كۆ مرۇڧ خۆ ل گەل ژىنگەھى بگۆنچىت و ب رىكا ئەۋى پاراستى ل ژىنگەھى خۆ بگەت. سەرەدەرىيا نازى ل گەل بەرمايكن گۆلىنى ب رىكا ئەۋى تەكنۆلۇژىيا تۆكە ل بەر دەست كۆ ترومىيلا گۆلىنى بوو نازى ژ گۆلىنى و پىسبىبونا ژىنگەھى پاراست.

ۋېنەيى ژمارە (8) خۆ گۆنچاندن ل گەل ژىنگەھى، چېرۇكا (نازى يا ھزرمەند)

3. بەلېن ژىنگەھى:

بەلېن ژىنگەھى ئەم دىتن و بۆچوون و ھەستىن تاكەكەسىنە بەرامبەرى ئەۋى ژىنگەھى تىدا دژىت، كۆ دىننە پىڧەر بۇ رەڧتارىن ئەۋان بەرامبەرى ژىنگەھى. ھەرۋەسا ئەڧ بەلېن ژىنگەھى ئىك ژ ئەۋان رەھەندىن ھوشيارىيا ژىنگەھىنە ھارىكارن بۇ تىكەھشتنا ئەم پەپوھندىيا د ناڧەرا مرۇڧ و ژىنگەھىدا ھەمى. گرنگىيا بەلېن ژىنگەھى ب رىكا ئەۋان ئەركىن جودا جودا ئەۋىن د ناڧ جفاكىدا دھىنە ئەنجامدان پەيدا دىن، ئەۋى ئارستەكرنا رەڧتارىن تاكى و دەستىنشاكرنا سروسىتى پەپوھندىيا د ناڧەرا تاكى و ژىنگەھىدا و چەۋانىيا سەرەدەرىكرى ل گەل (بن بىي سەم، 2015: 142).

پشتى خورتو و ههفالين ئەوى گههشتينه ئەوى ئاقارى، چوونه د ناف بيستان و رەزىن خەلكندا و چوونه سەر دارىن فيقى، ئەوان بيستانين ئەوى ئاقارى بى سەرورەركن و زيان گههاندن، گههك فيقى خوران و بى دى زى ل بن پيىن خۆفه پيچكرن، هدى خورتو هاتى دا وههك، بەلى گوهداريا ئەوى نەكرن و هەر ئەو كرىا ئەوان فياى. بەلى خورتوى وههكر بىرا ئەوى هاته شيرەتەين دەيكا ئەوى كۆ نايبت يى دەستبورى مرؤف پچيته د ناف رەزىن خەلكى و تشتى ئەوان بخت. چونكى ((بەكەمىن دامەزراوى پەرورەديهە كە مرؤف هەر بەهەلەينانى چاوى بەروى ژيانى تىكەل دەيت، ئەو ئامپەريە لە ناخى مندا لدا كەستى دروست دەكات وهك تاكيكى كۆمه لايەتى)) (سعدى، احمد، 2023، 254). واتە خىزان رۆلەكى سەرەكى د پەرورەدەكرن و ئاكارنا زارۆكيدا دگيرت.

دەمى گههشتنه وپرى ههفالين وى هەلباسكى وان دارين فيقى بوون و هدى ئەو هاته وان كۆ نەچنە ناف رەز و بيستانين خەلكى و فيقى وان ژيه نەكەن، بەلى ههفالين وى گوهداريا وهى نەكر و هەر فيقىەكى ب وان داراهه فەرچەكاندە بن داران، بى خوارى خوار و بى دىتر ژ هەمى ل بن پيىن خۆفه پيچكر، بەلى دلى خورتوى نەكرت وى فيقى بخت و پىرا وى ژ شيرەتەين دەيك و باپين وى هاتهفه كۆ چىناپت مرؤف تشتىن چو كەسەكى يىي خودانى بخت... هيز كەسى چنە كوتىي چىرۆكا خۆ و ههفالين خۆ بۆ مال فەكپرا و سۆزدا كۆ وان رەنگە كاران نەكەتەفه (هەمان ژيدەر: 7)

ئەف چىرۆكە وەسا بۆ مە دەتە دياركرن كۆ دىت كرىارين مرؤقان بەرامبەرى ژينگەهە بىنە ئەگەرى ژاناقچوونا ئەوى و هەر ئەو كرىار كارتىكرن ل مرؤفى زى بىكەت. چاندا بها و رەوشت و شيرەتەين جوان ل دەف زارۆكى لئور پاراستنا ژينگەهە وه ئەوى زارۆكى كۆ چاف ل ههفالين خۆ نەكەت و زيانى نەگههينتە ئەوى بيستانى ئەوى ئەو چوونى، ئەفە هەمى زى ژ ئەگەرى كارتىكرنا شيرەتەين دەيكا ئەوى بوو.

وينەين ژمارە (10) بەاين پەرورەديهە، چىرۆكا (خورتو و ههفالين خۆ)

دەما فينابى و باين خۆهارىكاريا گولنى كرى و بوويه ههفالا ئەوى، هەرورەسا تى شىتلين دى بىن گولان ل دورماندورى ئەوى چاندى، ديسان ب رىكا پوستەرەكى داخاز ژ خەلكى كۆل دەمى چوونا ئەوان بۆ ناف سروسى ژينگەهە ب پارين. وينەين ژمارە (9) دلوسوزى ل گەل ژينگەهە، چىرۆكا (ههفالينبا فينابى دگەل گولنى) هەرديسان د چىرۆكا (دارا خەمگين) دا بەحسا دوو زارۆكان دكەت كا چەوا هارىكاريا دارەكى دكەن دەمى دارى دكرە كرى، ژبەر كۆ كەس كرىگيى پىنادەت وياريان ل گەل ناكەت.

بەلا بگەهە فيان من ئاكەه ژ دەنگى كرىن هەيه
ئەرى نەكەرى كرىا فى دارى ژ چىيه؟
هەمىيان ئەزا پشتگوه كرىم و كەس ياربان دگەل من ناكەت
حەز ژ من ناكەن، چونكى چ خەمەل و جوانى من نەمايه
(سۆره، 2022، هەمار 267: 4-5)

ل دويشدا هەر دوو زارۆك بىرار دەن وهك دلوقانيبەك ل گەل دارى هارىكاريا ئەوى دكەن، ئەو هەر دوو زارۆك هەندەك دارين دى دەين و دچين و ئاقدەن هەتا مەزن دبن، ژبەر كارى ئەوان بى جوان و هەستى ئەوان بەرامبەر دارى، وپرى جوان ب خەمەل دكەفیت و كەيفا دارى زى گەهك دەيت و سوپاسيا ئەوان دكەت ژۆ هارىكارى و فيانا ئەوان ل گەل.

3. 2 بەاين پەرورەديهە:

ئەو بەانە ئەوين ل دەف تاكەكەسى هەين، ئەف بەايە چەند د پىدقنە بۆ تاكەكەسى و هەم بۆ جفاكى تىدا دژيت دا بزانت دى چەوا د ژيانا خۆ يا رۆژانەدا رەفئارى ل گەل كەسى بەرامبەر كەت. زارۆك زى ئىك ژ تاكين جفاكيبە، لەورا ئارمانجا سەرەكى يا ئەفان بەاين پەرورەديهە پيشفەرنا كەسايەتيا زارۆكە ژ لايى زانين و وژدانى و رەفتاراهە (منصور، 2019: 29). واتە ئەف بەايە د كرىن بۆ ئاكارنا كەسايەتيا زارۆكى. ((ئەدەبى زارۆكان دەيتە هەمەرتن ژ هۆكارين هەرە كرىن پەرورەديهە د ئەفى سەرى مەدا: چونكى پەيوەندى وئەركين جۆراوجۆرىن جفاكى وينە دكەت و هەر ژ ئەفى ئاليفە چەشنىن ئاكارى و چەندىن بەايان فەدگوهيزيت بو نەوەين تازە پىنگەهشتى داكو رىكا ژيانا خو پى فەوژين)) (ساح، 2005: 103) واتە ئەدەبى زارۆكان دشت ب رىكا پەياما خۆ بىتە هۆكارەكى پەرورەديهە بۆ زارۆكى د ناف جفاكيدا. بۆ نمونە د چىرۆكا (خورتو و ههفالين خۆ) دا د رەنگەكى ديار ئەف بەايە هاتيبە دياركرن، ئەف چىرۆكە بەحسى كۆمەكا زارۆكان كۆ ههفالين ئىك بوون دەمەك بوو هەقدوو نەديت دكەت، خورتوى بىرارد ب هەر رىكەكا هەمى ههفالين خۆ بىنت، چونكى گەهك زى غەرىب ببوو. پشتى چوويه دەف ههفالين خۆ و يارى كرىن ههفالين ئەوى بىرارى ددەن چنە جهمەكى ژ دەرەفى باژىرى، ئەوژى ئاقارەكى مەزن بوو و تىر ياربان ل وپرى بكن.

ئەو هەيامەك بوو خورتوى ههفالين خۆ نەديتن و گەهك زى خەرىب ببوو...
پاشى بىرارد دا يىي كۆ كەسەكى بىن ب حەسنىت پچيته دەف ههفالين خۆ،
بۆ سپىدە ژ خەمە هشار بۆ و زەوقا وى يا خۆش...

خورتوى قەستا ههفالين خۆ كۆ ههفالين خورتوى

گەهك كەيفا خۆ بىن تىنا و

دا دگەل خۆ دەست ب يارىكرن كۆ، ههفالين وى كۆتى:

ل دەرەفى باژىرى جهمەكى گەهك خۆش بىن هەمى

هەلۆن دا پچينه وپرى دا تىر ياريا بكنەين

(سۆره، 2024، هەمار 288: 6)

4. نه نجام:

فه كولين كه هشتيه نه فان نه نجامين ل خوراي دياركي:

1. نهف فه كولينه و هسا ددهته دياركن كو بهرهمي نه دهبى دشيت بينته ناهه نديگرهك بۇ كه هاندنا ديتنين مروفايه تين بۇ زاروكى، ههروهسا نهويهك بهيته فيركن ل سه ر پاراستنا زينگهه ب ريكا نه دهباتان، لهورا يندفييه شيسه ر و خوانده فان به ژاردين د رزگاركرنا سروش و زينگهه نه وژى ب ريكا زانست و رهخنا زينگهه.
2. جيروكشي سين گوفاري شياينه ب ريكا بهرهمين خو هوشياريا زينگهه ل دهف زاروكى پيدا بكن، ههروهسا ب ريكا هزر و پيشن خو بهاين بهرورهدي ل دور پاراستنا زينگهه بكمته مزار د بهرهمين خودا و ب جواني ب تازرينيت مينا (پيسبوننا زينگهه، بكارئينانا دارستانان، كارسات، پاراستنا همي تاكجييون، پاراستنا گيانه وهران، يندفيا مرو فان ب زينگهه دهستكاريا مروفي ل سه ر زينگهه، خو گونجاندين ل گهل زينگهه، بهاين زينگهه... هتد.
3. ل دويف نهو خالين جريجي دهستينشانكرين، د نا ف گوفارا سفوره دا رهخنا زينگهه ب بهرفهه ناماهه پين هاتيه كرن، مينا پيسبون، پاراستنا زينگهه، پاراستنا گيانه وهر و پهيوه نديا د ناههرا مرو ف و زينگهه هيدا... هتد.
4. نه گهر هندهك خال ل دويف تيورا جريجي د نا فا فه كوليندا نه هاتينه بهسكرن واته د نا فا جيروكين گوفاري دا نه هاتينه ديتن، لهورا ژ لايي فه كوله راشه نه هاتينه بهسكرن.

ژيديران

حامد و كرم، نيعمه تولا حامد، شنگ ساي شاه (2023)، رهخنا نه دهبى يا زينگهه دناقههرا تيور و پراكيتي دا: روماننا (تاترا) يا روماننيس (ديار نه ردي) وه كو نمونه، گوفارا نه كادمي يا زانكوي نه وروز، ب (12)، ژ (4)، دهوك.
 ساح، محسن عارف (2005)، رهوشا جيروكين زاروك ل دهفرا بههدينان (1980-2004)، دهوك: ناما ماستهري، زانكوي دهوك، كوليرژا نادان.

سعدى، احمد، ثالان صالح و عباس شريف (2023)، زينگهه خيزاني؛ پهيوه ندى به ليبرودي كومه لايه تي له لاي خوينكاراني زانكوي كويه، گوفاري زانكوي كويه بۇ زانسته مروفايه تي و كومه لايه تييه كان، بهرگي (6)، ژ (2).

<https://doi.org/10.14500/kujhss.v6n2y2023.pp252-264>

صالح، احمد، عمر محمد و صافيه محمد (2021)، پهه نده كاني نه دهبى مندالان له بهرهمه كاني زارا نه محمد جاف دا، گوفاري زانكوي كويه بۇ زانسته مروفايه تي و كومه لايه تييه كان، بهرگي (4)، ژ (1).

<https://doi.org/10.14500/kujhss.v4n2y2021.pp73-82>

گوفارا سفوره، هزمارين (283، 131، 262، 295، 85، 259، 124، 273، 275، 267، 288)، ناهه نديا خاني يا رهوشه نيرو و راگه هاندن، دهوك.
 اسكندر، لويس (1936)، الانسان والبيئه، مطبوعات مكتبة النهضة المصرية، مصر.

برانش، مايكل (2007)، النقد الايكولوجي، مجله النواذ، عدد 36، مملكة العربية السعودية، وزارة الثقافة والاعلام، النادي الادبي الثقافي، جده.

بويل واخرون، لورانس (2023)، النقد البيئي بين التنظير والتطبيق، تز: معتز سلامة، ط1، دار النابغة للنشر والتوزيع طنطا.

الجبيلي، نجاح (2021)، النقد البيئي (مقدمات، مقاربات، تطبيقات)، ط1، دار شهر يار للنشر والتوزيع، العراق - بصره.

حمداوي واعراب، جميل وحسن (2020)، النقد البيئي او الايكولوجي في الادب و الفن، ط1، دار الريف للطبع والنشر الالكتروني، الناظور - تطوان، المملكة المغربية.

حمداوي، جميل (2011)، نظريات النقد الادبي والبلغة في مرحله ما بعد الحداثة، شبكة الالوكة، مغرب.

درويش الحاجه منصور (2019)، القيم التربوي في مجموع القصصيه "النحلة العاملة" لكامل الطيلاني انودجا، رساله ماجستير، جامعة قاصدي مبراح ورقلة، كلية الاداب واللغات، قسم اللغة والادب العربي، الجزائر.

السعيدة، امانه ابو (2023)، رؤية نقدية بيئية في قصص الاطفال "حكايات بالعربي" على نظرية جريج جارارد، رساله ماجستير، قسم اللغة العربية و ادابها، كلية الدراسات العليا جامعه ولانا مالك ابراهيم الاسلاميه الحكوميه مالانج، اندونيسيا.

سهام، بن يحيى (2015)، وسائل الاعلام و تميمه القيم البيئية في الجزائر، مجلة الباحث الاجتماعي، عدد 11، الجزائر.

عبدالغفار، سعد محمد (2017)، اثر البيئه في النقد الادبي عند العرب، مجلة كلية الاداب، جامعة الاسكندرية، عدد 89، مجلد 67، مصر.

العبدالله، رامي عمر الخلف (2010)، تقويم المضامين التربويه في القصص المترجمه الاطفال في ضوء المعايير العربية الاسلاميه، رساله ماجستير، جامعه القاهرة معهد الدراسات والبحوث التربويه، قسم مناهج وطرق التدريس.

عوف، فريد (2023)، النقد البيئي والرؤية والتطبيق دراسة تطبيقية لنماذج شعرية من شعر المدينة والريف للشاعر الجزائري عبدالمالك بومنجل، مجلة دراسات العلوم الانسانية، المجلد 12، عدد 1، الجزائر.

عيسى و البديري، بنين سمير و علي مجيد (2024)، النقد الابي البيئي مقدمة في النظرية والاجراء، المجلة الدولية للعلوم الانسانية والاجتماعية، عدد 57، بيروت - لبنان.

غرابيه، خليف مصطفى (2010)، التلوث البيئي: مفهومه وأشكاله وكيفية التقليل من خطورته، مجلة العلوم البيئية، كلية الدراسات العليا و البحوث العلمية - جامعة عين الشمس - مصر، مجلد 3.

مطر، الحلسي و الجناي، ايمان، زياد طارق و رواء جليل (2021)، السلطاني النقد البيئي افق اخضر في دراسات النقدية معاصره، مجله اللغة العربية و ادابها، عدد 33.

Greg Garrard, (2014), The Oxford Handbook of Ecocriticism, The United States of America.

Scott Slovic, (2008), going away to think; engagement, retreat, and ecocritical responsibility. Reno; university of Nevada press.